

kumenata *Sacrae Poenitentiariae* (supplicationes i litterae) i praksu slanja tih dokumenata u XIV i u XV stoljeću. Kritički istražuje neke originale i četiri neizdana dokumenta (4 supplicationes i 5 litterae).

Lajos PASZTOR (Le cedole concistoriali) radi o gotovo nepoznatoj vrsti dokumenata koji su se sastavljali od XV stoljeća u birokratskom djelovanju Rimske Kurije: podjeljivanja koncistorijalnih beneficija. Autor rekonstruira različite primjedbe takvih konc. *cedula* i razlaže njihov povijesni razvoj. U dodatku je objavio neka *specimina typica* i kronološki popis konc. *cedula* koje se čuvaju u Tajnom Vatikanskom Arhivu.

Richard W. ROUSSEAU (Bishop John England: 1873 Relazione to Rome on his Haitian Mission) izlaže pregovaranja i veze između Ivana Englanda, biskupa i poslanika Svete Stolice, i vlade u Haitiju što je nakon dugih i teških pregovora dovelo do sklapanja konkordata godine 1860.

Jacques MARTIN (Le Saint-Siège et la tentative de restauration de la monarchie en France en 1873) razlaže na temelju pisama Pija IX i grofa de Chambord, koji je pretendirao na francusko prijestolje, te na temelju korespondencije tajnika Vatikanske Države kardinala Antonellija i apostolskih nuncija u Beču i u Parizu pokušaje obnove Bourbonске dinastije u Francuskoj. Pokazuje kako je papa Pio IX. bio za tu zamisao, jer je smatrao da je kralj u državi jamstvo mira i reda. U dodatku ima 34 dokumenta iz Tajnog Arhiva Vatikana, upravo iz Fonda Pija IX.

Christoph WEBER (Das Kardinalkollegium in den letzten Jahren Pius IX) opisuje na temelju jednog »Tableau des Cardinaux« koji je godine 1874. sastavio poslanik austro-ugarske vlade pri Svetoj Stolici sastav i karakteristike kardinalskog zbora pod kraj života Pija IX. U dokumentu su date karakteristike pojedinih kardinala i ujedno naslućivanja koji bi od njih mogao biti nasljednik Pija IX. na papinskom prijestolju.

Sljede dvije kraće bilješke: 1) Herman FILLITZ piše o najnovijim istraživanjima Petrove stolice u crkvi sv. Petra u Rimu (Die Cathedra Pe-

tri. Zur gegenwärtigen Forschungslage). 2) Tilmann SCHMIDT opisuje kako je Hildebrand, dok je još bio subdakon i poslan iz Rima u Njemačku, dao zakletvu njemačkom caru Henriku III da neće nikoga bez carske dozvole i pitanja intronizirati. Kad je isti Hildebrand postao papa s imenom Grgur VII prekršio je tu zakletvu — tako su ga barem optuživali njemački carevi.

Slijede recenzije najboljih izabranih povijesnih djela zadnje godine i potom bibliografija na oko 400 stranica.

Adalbert REBIĆ

MISSALE HERVOIAE DUCIS SPALATENSIS CROATICO-GLAGOLITICUM. Editionem curaverunt B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić sub redactione Vj. Štefanić. (Staroslavenski institut Svetozar Ritig — Zagreb, Mladinska knjiga — Ljubljana, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt — Graz). 1973. Vol. I: Facsimile, 247 fol.; Vol. II: Transcriptio et commentarium, p. 544.

Više od pola stoljeća ponavljala se tvrdnja da je Hrvojevi misal (dalje: Hm), poznat po svojoj izvanrednoj iluminaciji, nestao, odnosno da mu se zameo trag. 1889. bio je donesen iz Carigrada u Budim, bio je zatim u Beču na fotolitografskom snimanju i proučavanju, te je o njem troškom bosansko-hercegovačke vlade izdana monografija (Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis. Recensuerunt V. Jagić, L. Thalloczy, F. Wickloff. Vindobonae 1891), po kojoj je ovaj hrvatskoglagoljski misal postao slavan. Za znanstvenu javnost ponovno je Hm »otkriven« 1963. u Carigradu, na svome starom mjestu (usp. Slovo 13, Zagreb 1963, str. 243—245). Već su tada počela nastojanja da se Hm izda. Nakon deset godina nastojanja i rada imamo izdanje konačno u rukama. Priređeno je u dvije knjige. Prva je knjiga faksimilirano izdanje misala, koje — prema današnjim tehničkim mogućnostima — savršeno reproducira izvornik u svim nijansama boja. Ova je knjiga otisnuta na posebnom pa-

piru, vrlo uspješnoj imitaciji pergamentne, a da bi onaj koji ima knjigu u rukama stekao dojam da pred sobom ima drevni kodeks, svaki je list obrezan ručno. Budući da sadašnji uvez Hrvojeva misala potječe iz XIX. st. (originalni — vjerojatno veoma raskošni i bogati uvez — nestao je netragom), izdavač je faksimiliranom izdanju dao uvez kakav se nalazi na minijaturama evanđelistara u samom Hm.

Druga knjiga sadrži transkripciju Hm s kritičkim i parakritičkim aparatom. U latiničkoj transkripciji donesen je cjelovit tekst Hm, a u kritičkom aparatu uspoređen je taj tekst s još tri glagoljska rukopisna misala, koji zastupaju tri različita područja na kojima se glagoljalo. Sam Hm sigurno je zanimljiviji i značajniji po svojoj umjetničkoj vrijednosti negoli po očuvanosti crkvenoslavenskog jezika. Već je naime Jagić upozorio da je Butko, prepisivač Hm, u znatnoj mjeri pomladio crkvenoslavenski jezik. Da bi se dobila što je moguće preglednija slika jezika u hrvatskoglagoljskim misalima, u ovom je izdanju tekst Hm uspoređen 1. s najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom, vatikanskim *Illirico 4*, koji se obično datira u prvu četvrt XIV. st., i predstavlja stariju redakciju hrvatskog tipa crkvenoslavenskog jezika, a geografski zastupa otok Krk; 2. s misalom kneza Novaka iz 1368. (čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču) koji ima nešto pomlađen jezik, a predstavlja južno glagoljaško područje, zadarsko-krbavsko; 3. s Ročkim misalom iz 1421. (čuva se također u Nacionalnoj biblioteci u Beču); potječe iz Istre, a jezično je veoma konzervativan. Pred nama je dakle tekst četiriju misalskih kodeksa. I dok nam je faksimilirano izdanje sa svojih 98 minijatura i 380 inicijala dokument naše srednjovjekovne umjetnosti, kritičko izdanje Hm omogućuje proučavanje jezika hrvatske glagoljaške liturgijske knjige. U isto vrijeme, otvaraju se nove mogućnosti za liturgijska istraživanja hrvatskoglagoljskoga misala, na što će se posebno osvrnuti.

Proučavanje Hm počelo je u XIX. st. studijom trojice učenjaka koju

sam na početku ovoga prikaza spomenuo. Ono je nastavljeno i prošireno prigodom pripremanja ovoga kritičkog izdanja, te su transkripciji Hm dodani vrlo korisni znanstveni prilozi: M. Pantelić, Hrvojev misal i njegov historijsko-liturgijski sastav (489—494) i Kulturnopovijesna analiza iluminacije Hrvojeva misala (495—507); A. Nazor, Karakteristika jezika i pisma Hrvojeva misala (508—511); B. Grabar, O kritičkom izdanju Hrvojeva misala (512—513) i Popis biblijskih čitanja (514—517). Prilozi su tiskani i u engleskom prijevodu (519—544). (Da je ovim priložima dodan pregledan sadržaj misala s izvornim naslovima jedinica ili npr. s onakvima kakvi su na vrhu svake strane transkribiranog teksta, mislim da bi knjiga dobila na upotrebljivosti.) Radnjama u dodatku očito nije mogla biti svrha da iscrpe svu problematiku vezanu uz Hm i da budu posljednja riječ o pitanjima koja se nameću. One su prije svega osnovno, prijeko potrebno pomagalo, neke vrste vodič da se snađemo u ovako golemoj građi i da budemo upozoreni na mnogostrukost problema isprepletenih u pojavi hrvatskoga glagolizma, ali i na bogatstvo izvora koji su nam stavljeni na korištenje. Imamo pravo na zadovoljstvo što smo u ovakvu izdanju dobili u stvari četiri misalska teksta, i za to smo zahvalni onima koji su nam ih podstrli. No upravo zbog toga povećava se obaveza prema proučavanju naše liturgijske baštine.

Pitanja koja traže odgovore ima dosta. Premda su istraživanja — osobito u posljednjih dvadesetak godina — iznijela mnoge stvari na vidjelo i razjasnila mnoge nejasnoće, mnogo toga čeka na odgovor. Filijski odnosi među misalima, pa onda i redakcije misala, nisu nam dovoljno jasni. Tvrdnja da svaki misal za sebe predstavlja redakciju, premda i u tome ima istine, ne može nas zadovoljiti. Građa koja nam je danas bliža pomoći će da se dođe do rješenja. Kalendar naših misala sa sanktoralom u svojoj raznolikosti za heortologa prvi je izazov. Sam pak Hm ističe se među ostalima i novim imenima, novim datumima i osobito brojem svetaca čašće

nih na Istoku. U našim misalima možemo pratiti razvoj pojedinih liturgijskih tekstova. Tako je npr. u Hm u bogoslužju Velikoga petka sačuvan vrlo rijetki tekst *Ideši milosti-vice*, prijevod latinskog *Vadis propitiator* (u gregorijanskim, ambrozijanskim i beneventanskim antifonarijima), od glagoljskih misala poznat još samo iz II. vrbničkog misala; *Exultet* u misalu *Illirico 4* i u Ročkom ima još potpun odlomak o pčeli matici (usp. Righetti, *Storia liturgica II*, 3. izd., Ed. Ancora Milano, 1969, str. 262), dok Hm i Novakov misal imaju mlađu redakciju. Spomenimo i sasvim specifične oracije u srijedu pred Spasovom, nepoznate drugim glagoljskim misalima, koje Hm vežu s rijetkim latinskim misalima. Glagoljski misali obiluju različitim blagoslovima za koje do danas — prema izdanim latinskim tekstovima — nije poznat latinski predložak, a rezultate nije dao ni uvid u veći broj neizdanih kodeksa. Jesu li pak ovi tekstovi autohtoni, to bi tek trebalo pokazati.

Proučavanje povijesti hrvatskoga lekcionara (ili možda njegove pret-povijesti), da ovdje u drugo i ne zalazimo, nezamislivo je bez ovakvih izdanja. A ovdje smo osim teksta staroslavenskog u parakritičkom aparatu upozoreni na miješanje utjecaja Septuaginte i Vulgate u našim srednjovjekovnim kodeksima. Uopće, dovoljno je prolistati ovo izdanje Hm da se uvjerimo koliko nam je građe — po prvi put u latiničkoj transkripciji — stavljeno na dohvat ruke.

Ovo je tek nekoliko misli nabačenih u vezi s izdanjem koje nas je s obzirom na tehnički domet faksimila iznenadilo, a obradovalo i uvelike zadužilo bogatstvom građe i kritičnošću obrade. I kao sama od sebe javlja se želja: kamo sreće kad bismo u dogledno vrijeme dobili i slično izdanje brevijara, možda manje raskošno (pa onda i jeftinije!) u faksimiliranom dijelu knjige, a teksto-loški jednako dotjerano i upotreb-ljivo!

Josip TANDARIĆ

P. Žmire, RECHERCHES SUR LA COLLEGIALITÉ EPISCOPALE DANS L'ÉGLISE D'AFRIQUE, *Études Augustiniennes*, Paris, 1971.

Djelo što ga ovdje želim predstaviti samo je izvadak iz dizertacije kojom je autor postigao stupanj doktora teologije na sveučilištu u Fribourgu. U *uvodu* (str. 3—6) smo upozoreni na slijedeće: u posljednje vrijeme veoma se živo i mnogo raspravlja o teologiji episkopata. Radovi s tog područja ponovno su doveli u svijest istinu, ponešto zaboravljenu, o kolegijalnom uređenju biskupstva. Autor drži da obnova ekleziologije u mnogome ovisi upravo o toj kolegijalnosti. Kako je ta kolegijalnost bila posebice potamnjena u Zapadnoj Crkvi, autor izabire jednu od davnih zapadnih crkava kako bi istražio u kojoj je mjeri ta crkva živjela kolegijalnost. Izbor autora nije slučajna jer se o Afričkoj Crkvi može tvrditi da je na Zapadu bez premca kad je riječ o nauci i praksi, vezanoj uz biskupsku kolegijalnost. Autor se zaustavlja istakavši razloge zato, na razdoblju od god. 300—430. Na životu Crkve u to vrijeme zasnovat će svoje istraživanje. Prvenstveno će se pozivati na Ciprijana, Optata iz Mileve i Augustina.

U prvom dijelu obrađen je *izbor i posvećenje biskupa* (str. 7—32). Autor je najprije iznio *termine* koji se u izvorima sreću kad je riječ o izboru i posvećenju biskupâ. O tome na str. 9—12. Stranice su važne jer znamo kako se davna terminologija razlikuje od naše. Tako npr. afrički autori ne upotrebljavaju riječi *consecrare* i *consecratio* kad pišu o biskupskom posvećenju. Što se tiče izbora biskupâ, autor donosi vrijedna svjedočanstva o važnoj ulozi *naroda i klera* (str. 12—15) u izboru biskupa. Potom je iznesena *uloga biskupâ* (str. 15—17) u dotičnoj crkvenoj pokrajini. Ti su biskupi kao konačno odgovorni kad treba odlučiti da li je kandidat vrijedan da bude biskup i da li je izborni tok bio zakonski. U vezi s *posvetom biskupâ* (str. 17—32), autor obrađuje cijeli niz pitanja. Najprije se zanima za *biskupe učesnike* (str. 17—20) u posveti. Po Ciprijanu